

ИНСОН МАЪНАВИЯТИ ВА УНИНГ БОРЛИҚҚА БЎЛГАН МУНОСАБАТИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14543906>

Рўзметова Дилбар Нурматовна,
фалсафа фанлари номзоди, доцент,
Alfraganus university
“Ижтимоий фанлар”кафедраси

Аннотация. Мақолада инсон билан табиат ўртасидаги мувозанат масаласи, муайян мезонлари, чегаралари, табиат қонунлари, инсон маънавияти, инсонлар ўртасидаги муносабатлар масаласи, инсоннинг инсонийлиги, тарбия ва маърифат каби масалалар мутафаккирлар асарлари орқали таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. Маданият, инсон, табиат, адолат, маънавият, инсоф, раҳм-шафқат, меҳр-мурувват, виждон, оқибат.

Маълумки, бугунги кунда инсон, унинг маънавияти масаласи муҳим фундаментал аҳамият касб этмоқда. ХХІ асрга келиб, инсон ва унинг маънавиятида туб ўзгаришлар содир бўлмоқда. Жамиятнинг муҳим ижтимоий асоси бўлган оила заифлашди, ёшлар тарихан шаклланган ахлоқий қадриятлардан, меҳнатсеварлик, инсонпарварлик, меҳр-мурувватлилиқ, раҳм-шафқатлилиқ сингари ахлоқий фазилатлардан аста-секин бебаҳра бўла бошладилар. Жамият ҳаётида маънавий бўҳронлар кучайиб борди. Инсоннинг табиатга, жамиятга, бошқа одамларга бўлган муносабати салбий таъсир этган инсонпарварлик қадриятларининг жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти пасайишига олиб келган. Бу ғоявий омиллар қуйидагилардир:

1.Инсон фаолиятини воқеликни ўзгартиришга, уни ўзига бўйсундиришга қаратилган ҳаракат, деб баҳолаш;

2.Табиатга инсон фаолияти учун захира (ресурс) бўлган ноорганик олам сифатида ёндошиш;

3.Инсон фаолиятини, унинг мақсадларидан қатъи назар, қадрият деб баҳолаш;

4. Инсонлар бегоналашувини, тенгсизлик ва адолатсизликни жамият ҳаёти ва тараққиёти учун табиий, зарурий жараён, деб билиш;

5.Янгилик яратишнинг барча кўринишларини, моҳияти ва оқибатларидан қатъи назар, қадрият деб талқин этиш;

6.Индивидуализм, эгоизм, худбинлик кучайиб, одамлар ўртасида раҳм-шафқат, меҳр-мурувват, инсонпарварлик қадриятлари заифлашиши.

Жамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий тараққиётига таъсир этган бу омиллар ҳам фалсафанинг инсонпарварлик моҳияти ва аҳамиятини заифлаштирди. Натижада инсоннинг моҳияти, унинг борлиққа муносабатини тушуниш ижтимоий адолат, инсонпарварлик, ахлоқ ва одоб мезонларига мос келмайдиган тамойиллар билан белгилана бошлади. Тарихга назар ташласак,

XIX асрнинг ўрталарида юзага келган, XX асрда дунёдаги қатор мамлакатларда тарқалган марксча фалсафа ҳам тор синфий, сиёсий мақсадлар билан боғланганлиги сабабли, умуминсоний қадрият даражасига қўтарила олмади. Марксизмни ижтимоий фикрлар тараққиётининг олий босқичи деб қараш ўтмишда мавжуд бўлган фалсафий таълимотларни сохталаштиришга, камситишга олиб келди. Инсон муаммоси сиёсий ақидалар, авторитар кўрсатмалар соясида қолиб кетди. Натижада техноген цивилизациянинг ижтимоий, сиёсий оқибатлари ҳам, Маркс фалсафаси ҳам инсон моҳияти, манфаатлари, унинг борлиқдаги ўрни масаласини бир томонлама талқин этишга олиб келди. Биринчи ҳолатда инсон илмий-техника тараққиёти соясида қолиб кетган бўлса, иккинчи ҳолатда у ижтимоий, сиёсий, иқтисодий муносабатлар гирдобидаги иродасиз, ихтиёрсиз, фаолияти мавҳум ақидалар, юқоридан берилган кўрсатмалар асосида бошқариладиган пассив куч сифатида қаралган. Инсон ўз-ўзини англашида ҳам шахсий маҳдудликка берилмай, муайян ахлоқий қадриятларга, ҳуқуқий мезонларга таянмоғи керак.

Шарқ фалсафасида инсон билан бутун борлиқ муаммоси биргаликда, узвий боғлиқликда ўрганилган. Лекин борлиқ нима эканини билишдан олдин, инсон ўзи нима эканини билиб олиш масаласи биринчи ўринга қўйилади. Борлиқ абадий, чексиз, унинг ривожланиши узлуксиз. Инсон ҳаёти вақтинча бўлса ҳам у борлиқдаги камолот ва буюкликнинг олий тимсолидир. Инсоннинг моҳияти — тобора такомиллашиб, ривожланиб турадиган маънавияти, у билан тақозо этилган фаолияти бирлигида намоён бўлади. Инсон маънавияти даражаси унинг борлиққа бўлган муносабатини белгилайди ва шу муносабат тадрижи натижасида ривожланади. Шу сабабли ҳам Шарқда инсон нима, деган саволга жавоб бериш учун даставвал унинг қалбига қулоқ солиш керак, деган фикр бўлган. Инсон, баъзан жамиятда яшаётганини, ўзининг ҳаёти, мақсадлари, орзу-умидлари бошқаларнинг ҳам ҳаёти билан, манфаатлари билан боғлиқ эканини унутиб қўяди, хатосидан кўра ютуқларини кўпроқ кўради, ўзи ҳақидаги ҳар бир фикрни “яхши”, “адолатли” деган нуқтадан бошлайди. Ўта ёмон жиноятлар қилган одам ҳам ўз қилмишларини оқлаш учун маънавий асос

излайди. Конфуций айтганидек, “камдан-кам одам ўз хатосини виждонан англаб, уларни қоралайди”. Инсон ўзини-ўзи англаши — хатти-ҳаракати, мақсад ва манфаатларига бошқаларнинг нуқтаи назарини ҳам ҳисобга олиб баҳо бера билишидир. Юқорида айтилганидек, бошқаларни англамаган шахс ҳеч вақт ўз моҳиятини, манфаатини ҳам тўла била олмайди. Буюк юнон файласуфи Афлотун айтганидек, ҳар бир шахс ўзини-ўзи англаши учун адолатли бўлиши етарли эмас, бунинг учун файласуф бўлиш лозим. Шахсий худбинлик гирдобига ўралиб қолган кишилар адолатни ҳам ўзларича тушунадилар. Кўплаб ҳукмдорлар ҳам адолат мезонларини ўз манфаатларидан келиб чиқиб белгилашга ҳаракат қилган ва қилмоқда. Инсон ўз моҳиятини холис, виждонан таҳлил этиши — барча мақсадларига, улар билан боғлиқ вазифаларга тарих сабоқлари, ҳозирги кун заруриятлари, бошқаларнинг фикр-мулоҳазалари, манфаатларини ҳам ҳисобга олиб баҳо беришидир. Ҳаётда бир одам ўз олдига алоҳида мақсадлар қўйиб, бошқалардан ажралиб, уларни амалга ошира олмайди. Шу сабабли инсоний муносабатларнинг маънавий мезонларини белгилаш ва мустаҳкамлаш масаласи фалсафасидаги асосий муаммолардан бири бўлган. Инсон муайян манфаатларга асосланиб, қадриятларга, анъаналарга таяниб, фаолиятининг оқибатларини билиб, табиат билан муносабатга киришади. Демак, унинг табиатга муносабати ҳам маънавий асосланган фаолиятдир.

Хулоса қилиб айтганимизда Инсон масаласи фалсафада барча даврларда ҳам устивор аҳамият касб этган. Мутафаккирлар, файласуфлар, бир вақтнинг ўзида маърифатпарвар кишилар ҳам бўлган. Умуман, фалсафа ХХІ асрда соф назарий мулоҳазалар чегарасидагина қолмай, инсон манфаатлари, инсонпарварлик ғоялари билан кенгроқ ва кўпроқ боғланади. Шунинг учун ХХІ асрда конкрет инсоннинг моҳиятини билиш, унинг ҳуқуқини, қадр-қимматини, манфаатини ҳимоя қилиш, маънавиятини юксалтириш орқали одамлар жамоаси бирлиги ва бирдамлигини кучайтириш масалалари фалсафий таҳлилининг асосий муаммоси бўлиб келмоқда.

Адабиётлар:

1. Аристотель. Политика. – М.: АСТ, 2022. – 384 с.
2. Аль-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города. – Алма-Ата: Наука, 1999. - 153 с.
3. Абу Наср Форобий. Фазилат, бахт-саодат ва камолот ҳақида. – Тошкент: Ёзувчи, 2001. – 98 б.
4. А. Жалилов, У. Муҳаммадиев, Қ. Жўраев ва бошқ. Фуқаролик жамияти асослари. – Тошкент: 2015. - Б.9.

5. Шарипов А. Маънавият юлдузлари. Беруний. – Тошкент: А.Қодирий, 1999. - 93 б.]